

KONSTITUTSIYAVIY ODIL SUDLOV INSTITUTINING SHAKLLANISHI

Rajabboyev Sunnatjon

Toshkent davlat yuridik universiteti 2-bosqich talabasi

Rajabboyev942@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17509697>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 31-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

Konstitutsiyaviy sud, Grundgesetz, Bundesverfassungsgericht, Asosiy qonun, tarixiy jarayonlar, rivojlanish bosqichlari, Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilishdagi cheklovlar.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Konstitutsiyaviy odil sudlov institutining Jahonda va O'zbekistonda shakllanishi, xorij tajribasi, hozirgi kunda ushbu tizimdagi dolzarb masalalar va ularga berilgan maqbul yechim haqida so'z boradi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sud organini solishtirish bilan birga Germaniya Federativ Respublikasining Konstitutsiyaviy sudini qiyoslash, ikkalasi o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlari haqida ma'lumot berib o'tiladi

Konstitutsiyaviy odil sudlov instituti davlat organlari tizimida muhim o'rin egallaydi. Ushbu organning vujudga kelishi va rivojlanishi uzoq tarixga borib taqaladi.

Konstitutsiyaviy sud davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilinadigan normativhuquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini ta'minlaydi, davlat boshqaruvi tizimida qonuniylik va adolatni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Bu organning faoliyati huquqiy davlat va demokratik jamiyat tamoyillarini rivojlantirishda, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda muhim omil hisoblanadi.

Ushbu organni shakllanish jarayonlari jahon tarixida to'rt bosqichni, O'zbekistonda ham Konstitutsiyaviy sud institutini shakllanishi to'rt bosqichda kechgan.

Jahonda Konstitutsiyaviy odil sudlov institutining vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlari

Butun dunyoda Konstitutsiyaviy odil sudlov institutining shakllanishi to'rt bosqichda kechgan bo'lib, ular quyidagilar:

Birinchi bosqich - Konstitutsiyaviy sudlovning dastlabki elementlari Rim imperiyasida vujudga kelganligi qayd etiladi: Rim Respublikasining so'nggi kunlarida Senat vaqti-vaqti bilan qabul qilishda zo'ravonlik ishlatilganligi sababli

Konstitutsiyaga zid bo'lgan turli qonun hujjatlarini bekor qilish vakolatini tasdiqlar edi1.

Rim Respublikasining so'nggi davrida (miloddan avvalgi I asr) Senat ba'zi qonunlarni bekor qilish vakolatiga ega bo'lgan. Bu holat konstitutsiyaviy sudlovning dastlabki shakllaridan biri sifatida qaraladi. Buning sabablariga quyidagicha qaraladi:

Birinchidan, Rim Respublikasida Senat oliy maslahat organi bo'lib, qonunlar ustidan nazoratni amalga oshirgan. Xalq majlisi tomonidan qabul qilingan qonunlar Senat tomonidan bekor qilinishi mumkin edi, ayniqsa ular zo'rvonlik yoki siyosiy bosim ostida qabul qilingan bo'lsa.

Ikkinchidan, Rim huquqida "moslik" (concordia²) tamoyili mavjud bo'lib, qonunlar davlatning umumiy manfaatlariga mos bo'lishi kerak edi. Agar qonun bu tamoyilga zid bo'lsa, Senat uni bekor qilishga harakat qilgan.

Shuningdek uchinchidan, Konstitutsiyaviy nazoratning zamirida yotgan asosiy g'oya — qonuniylikni himoya qilish bilan bog'liq edi. Senatning bunday harakati konstitutsiyaga zid qonunlarga qarshi turishning tarixiy ildizlarini ko'rsatadi³.

Dastlab XVII asrning boshlarida Buyuk Britaniyada konstitutsiyaviy nazoratga o'xshash funksiyalarni bajaruvchi Maxfiy Kengash (Privy Council) faoliyat ko'rsatgan. Buyuk Britaniya tarixining o'sha davri uchun xos bo'lgan bu organ mustamlakalar qonunchilik kengashlari qabul qilgan qonunlarni Buyuk Britaniya parlamentining tegishli mustamlaka uchun chiqarilgan qonuniga mosligini tekshirgan. O'zaro zidlik (aniqrog'i Buyuk Britaniya qonuniga zidlik) aniqlansa, mustamlakalar qonunlari haqiqiy emas deb topilgan va bekor qilingan. Zamonaviy ma'noda tushuniladigan konstitutsiyaviy nazoratga bu organ faoliyati o'xshab

ketsa ham, lekin bu huquqiy hujjatning aynan Konstitutsiyaga mosligini aniqlashni anglatmaydi⁴.

Yuqorida ma'lum qilib o'tilganidek, XVII asrning boshlarida Buyuk Britaniyada Maxfiy Kengash (Privy Council) deb nomlangan organ faoliyat yuritgan. Bu kengash mustamlakalar qonunchilik kengashlari tomonidan qabul qilingan qonunlarni Buyuk Britaniya parlamenti tomonidan o'sha mustamlaka uchun chiqarilgan qonunlarga muvofiqligini tekshirgan. Agar mustamlaka qonuni

Britaniya qonunlariga zid bo'lsa, u haqiqiy emas deb topilgan va bekor qilingan.

Bu faoliyat zamonaviy konstitutsiyaviy nazoratga o'xshab ketadi, chunki unda qonunlarning yuqori darajadagi huquqiy hujjatlarga muvofiqligi tekshirilgan. Biroq, bu nazorat aynan Konstitutsiyaga muvofiqlikni emas, balki imperiya qonunlariga muvofiqlikni aniqlashga qaratilgan edi. Shuning uchun uni to'liq konstitutsiyaviy nazorat deb atash noto'g'ri bo'ladi.

Zamonaviy konstitutsiyaviy nazoratda esa qonunlar Konstitutsiyaga muvofiqligi jihatidan baholanadi. Bu nazorat fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi. O'tmishda esa nazorat imperiya manfaatlarini saqlashga qaratilgan edi.

Shaxsiy fikrga tayanadigan bo'lsam, bu tarixiy holat konstitutsiyaviy nazoratning evolyutsiyasini anglashda muhim ahamiyatga ega. Chunki u bizga huquqiy nazorat shakllari qanday o'zgarib borganini ko'rsatadi. Bugungi kunda konstitutsiyaviy nazorat adolat va inson huquqlarini himoya qilish vositasiga aylangan. Bu esa huquqshunos sifatida bizning mas'uliyatimizni yanada oshiradi.

Buyuk Britaniyada mavjud bo'lgan kengashni zamonaviy konstitutsiyaviy nazorat bilan quyidagi jadval orqali qiyoslashimiz mumkin

Mezoni	Maxfiy Kengash (XVII asr)	Zamonaviy konstitutsiyaviy nazorat
Asosiy hujjat	Britaniya parlamenti qonunlari	Konstitutsiya
Nazorat obyekti	Mustamlaka qonunlari	Milliy qonunlar, farmonlar, qarorlar va hk.
Bekor qilish sababi	Britaniya qonuniga zidlik	Konstitutsiyaga zidlik
Huquqiy mustaqillik darajasi	Mustamlaka darajasida cheklangan	Suveren davlatda to'liq

Shaxsiy fikrimcha, bu farq konstitutsiyaviy nazoratning mohiyatini anglashda juda muhim. Chunki zamonaviy nazorat fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilishga qaratilgan, o'tmishdagi esa imperiya manfaatlarini saqlashga.

Ikkinchi bosqich – Ushbu bosqichda Yevropada birinchi konstitutsiyaviy sud tashkil etilgan. Bu 1920-yilgi Avstriya konstitutsiyasi qabul qilinishi bilan bevosita bog'liq. Taniqli avstriyalik olim Ganz Kelzen sud raisi etib saylangan⁵.

Bu sudning tashkil etilishi Avstriya Respublikasining yangi konstitutsiyasini qabul qilish bilan bevosita bog'liq. Konstitutsiyani taniqli avstriyalik huquqshunos Hans Kelzen (Hans Kelsen) yozgan va aynan u ushbu konstitutsiyaviy sudning ilk raisi sifatida faoliyat yuritgan⁶.

Sudning asosiy vazifasi qonunlar va normativ hujjatlarning konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish edi. Agar qonun konstitutsiyaga zid deb topilsa, sud uni bekor qilish huquqiga ega bo'lgan. Bu holat Yevropa huquqiy tizimida konstitutsiyaviy nazoratning amaliy asosda joriy etilgan ilk namunasi hisoblanadi⁷.

Hans Kelzen nafaqat nazariyotchi, balki amaliyotchi sifatida ham konstitutsiyaviy sudni tashkil etishda muhim rol o'ynagan. U huquqiy tizimda har bir norma yuqoridagi normaga bo'ysunishini ta'kidlagan va Konstitutsiyani eng yuqori norma sifatida belgilagan. Bu yondashuv zamonaviy konstitutsiyaviy nazoratning nazariy poydevorini yaratgan.

Uchinchi bosqich – Bu davrda konstitutsiyaviy odil sudlov faqat parlament ustuvorligi tamoyili konstitutsiyaning ustunligi tamoyiliga yo'l qo'ygan sharoitda rivojlanishi hamda konstitutsiyaviy odil sudlov qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarga bog'liq bo'lmagan maxsus organ tomonidan amalga oshirilishi kerak bo'lgan sharoitdagina rivojlanishi mumkin edi. Shu bilan birga, konstitutsiyaviy odil sudlovning kiritilishi hokimiyatni vertikal bo'linish tamoyilini amalga oshirishni nazarda tutgan. Ushbu tamoyil federal tuzilishga ega bo'lgan davlatlarda paydo bo'lgan, bu yerda konstitutsiyaviy odil sudlov federatsiya a'zolariga nisbatan federal qonun chiqaruvchi hokimiyat aktlarini nazorat qilishga chaqirilgan⁸.

Konstitutsiyaviy odil sudlov faqat shunday sharoitda rivojlanishi mumkin ediki, bu sharoitda parlament ustuvorligi tamoyili o'z o'rnini konstitutsiyaning ustunligi tamoyiliga bo'shatgan bo'lishi kerak. Ya'ni, qonun chiqaruvchi hokimiyatning qarorlari konstitutsiyadan

ustun emas, balki unga bo'ysunishi zarur edi. Bu tamoyil konstitutsiyani eng oliy huquqiy hujjat sifatida tan olishni anglatadi.

Shuningdek, konstitutsiyaviy odil sudlovni amalga oshirish uchun maxsus sud organi zarur bo'lgan. Bu organ qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan mustaqil bo'lishi kerak edi. Chunki faqat mustaqil sudgina qonunlarning konstitutsiyaga muvofiqligini adolatli baholay oladi.

Bundan tashqari, konstitutsiyaviy odil sudlov hokimiyatni vertikal bo'linish tamoyiliga asoslanadi. Bu tamoyil federal tuzilishga ega bo'lgan davlatlarda paydo bo'lgan. Bunday davlatlarda konstitutsiyaviy sud federatsiya a'zolariga nisbatan federal qonun chiqaruvchi hokimiyat tomonidan qabul qilingan hujjatlarning konstitutsiyaga muvofiqligini nazorat qilish vazifasini bajaradi⁹.

To'rtinchi bosqich - Zamonaviy davrning boshlanishi bir qator janubiy Yevropa mamlakatlarida siyosiy o'zgarishlar bilan ajralib turadi, bu yerda konstitutsiyaviy odil sudlov diktatura rejimlari ag'darilgandan keyin paydo bo'ldi. Xususan,

Gretsiyada (1968), Ispaniyada (1978), Portugaliyada (1976). Xuddi shu yillarda konstitutsiyaviy odil sudlov Jazoir (1963), Kipr (1960), Turkiya (1961), Yugoslaviya (1963)da ham joriy qilingan.

Zamonaviy davrning boshlanishi, ayniqsa XX asrning ikkinchi yarmida, bir qator janubiy Yevropa mamlakatlarida siyosiy o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Bu o'zgarishlar diktatura rejimlarining tugashi va demokratik institutlarning tiklanishi bilan bog'liq bo'lgan. Aynan shu siyosiy kontekstda konstitutsiyaviy odil sudlov joriy etilgan.

Masalan, Gretsiyada 1968-yilda, harbiy rejimning kuchayishi davrida konstitutsiyaviy nazorat mexanizmlari shakllana boshlagan. Ispaniyada 1978- yilda, Franko diktaturasidan keyingi demokratik konstitutsiya qabul qilinib, konstitutsiyaviy sud tashkil etilgan. Portugaliyada esa 1976-yilda, Salazar rejimidan so'ng yangi konstitutsiya asosida konstitutsiyaviy odil sudlov tizimi joriy etilgan.

Shuningdek, bu yillarda konstitutsiyaviy odil sudlov Yevropadan tashqaridagi ba'zi davlatlarda ham paydo bo'lgan. Jazoirda 1963-yilda, mustaqillikdan so'ng konstitutsiyaviy nazorat mexanizmi yaratilgan. Kiprda 1960-yilda, mustaqil konstitutsiyaviy sud tashkil etilgan. Turkiyada 1961-yilda, harbiy to'ntarishdan keyin yangi konstitutsiya asosida konstitutsiyaviy sud joriy etilgan. Yugoslaviya esa 1963-yilda konstitutsiyaviy odil sudlov tizimini o'z konstitutsiyasiga kiritgan 10.

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, konstitutsiyaviy odil sudlov ko'pincha siyosiy inqirozlar va avtoritar tuzumlar tugaganidan so'ng demokratik islohotlar doirasida joriy etilgan. Bu sudlar konstitutsiyaning ustunligini ta'minlash, inson huquqlarini himoya qilish va hokimiyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaviy odil sudlov institutini rivojlanish tarixi va bosqichlari.

O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaviy odil sudlov institutini rivojlanishi mustaqillik yillariga borib taqaladi. Hozirgi kungacha ushbu institut to'rt bosqichda rivojlanib keldi. Ular quyidagilar:

- Birinchi bosqich – 1990-1995-yillar;
- Ikkinchi bosqich – 1995-2017-yillar;
- Uchinchi bosqich – 2017-2021-yillar;
- To'rtinchi bosqich – 2021-hozirgacha bo'lgan davr.

Birinchi bosqich – O'zbekistonda konstitutsiyaviy odil sudlov institutining birinchi bosqichi 1991–1995-yillar oralig'ida shakllangan. Bu bosqich O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilinishi va Konstitutsiyaviy sudning tashkil etilishi bilan bog'liq. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyada konstitutsiyaviy nazorat mexanizmi nazarda tutilgan bo'lib, bu huquqiy davlat qurilishining muhim bosqichi hisoblanadi. 1995-yilda "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Bu qonun Konstitutsiyaviy sudning maqomi, vakolatlari, tarkibi va ish yuritish tartibini belgilab berdi. Shu tariqa O'zbekistonda konstitutsiyaviy odil sudlov amalda joriy etildi¹¹.

Bu bosqichda Konstitutsiyaviy sudning asosiy vazifasi — qonunlar va boshqa normativ hujjatlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish, davlat hokimiyatining konstitutsiyaviy chegaralarini belgilash va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilish edi.

Birinchi bosqichda Konstitutsiyaviy sudlov rivojini qisqacha mazmunini quyidagi jadvaldan ko'rishimiz mumkin:

Asosiy yo'nalish	Mazmuni
Bosqich nomi	Konstitutsiyaviy odil sudlov institutining shakllanish bosqichi
Davr oralig'i	1991-1995
Asosiy huquqiy asos	1992-yil 8-dekabr – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
Tashkiliy-huquqiy asos	1995-yil – "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi Qonun
Sudning tashkil etilishi	Konstitutsiyaviy sud ilk bor mustaqil organ sifatida tashkil etildi
Sudning maqomi	Davlat hokimiyatining mustaqil tarmog'i, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan mustaqil

Sudning asosiy vakolatlari	Qonunlar, farmonlar, qarorlar va boshqa normativ hujjatlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish
Sud tarkibi	Sud raisi va sudyalari Oliy Majlis tomonidan tasdiqlanadi
Fuqarolarning huquqlari	Fuqarolar va yuridik shaxslar Konstitutsiyaviy sudga bevosita murojaat qilish huquqiga ega emas (bu huquq keyingi bosqichlarda joriy etilgan)

Ikkinchi bosqich – Bu davrda O‘zbekiston Konstitutsiyaviy sudi o‘zining huquqiy maqomini mustahkamladi, amaliy faoliyati kengaydi va konstitutsiyaviy nazoratning real vositasi sifatida shakllandi. Sudning qarorlari huquqiy hayotda muhim ahamiyat kasb eta boshladi.

Sud fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilish, davlat organlari qarorlarining konstitutsiyaviyligini baholash, qonunlar va farmonlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish kabi masalalarda faoliyat yuritdi. Bu bosqichda Konstitutsiyaviy sudning mustaqilligi, huquqiy salohiyati va jamiyatdagi nufuzi oshdi.

Yuridik adabiyotlarda bu bosqich “konstitutsiyaviy odil sudlovning amaliyotga tatbiq etilishi va huquqiy davlat qurilishidagi rolining kuchayishi” deb baholanadi.

A.X. Saidov, M. Jo‘rayev va boshqa huquqshunoslar bu davrni konstitutsiyaviy nazoratning institutsional mustahkamlanish bosqichi sifatida ta’riflaydi¹².

Uchinchi bosqich – Bu bosqichda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida sud-huquq tizimida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. Konstitutsiyaviy sudning mustaqilligi, ochiqligi va fuqarolar bilan bevosita aloqasi kuchaytirildi.

Eng muhim o‘zgarishlardan biri — fuqarolar va yuridik shaxslarning Konstitutsiyaviy sudga bevosita murojaat qilish huquqi joriy etilganidir. Bu esa konstitutsiyaviy odil sudlovni real huquqiy himoya vositasiga aylantirdi. Sud qarorlari ochiq e’lon qilinadi, ularning huquqiy pozitsiyalari jamiyatda muhokama qilinadi.

Shuningdek, Konstitutsiyaviy sudning vakolatlari kengaytirildi: u endilikda nafaqat normativ hujjatlarni, balki amaliy qarorlarning konstitutsiyaviyligini ham baholay oladi. Bu bosqichda sudning roli huquqiy davlat qurilishida markaziy o‘ringa chiqdi.

Yuridik adabiyotlarda bu bosqich “konstitutsiyaviy odil sudlovning demokratik islohotlar bilan uyg'unlashuvi” deb baholanadi. A.X. Saidov, M. Jo'rayev va boshqa mutaxassislar bu davrni konstitutsiyaviy nazoratning fuqarolik jamiyati bilan integratsiyalashgan bosqichi sifatida ta'riflaydi.

To'rtinchi bosqich – 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini

rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida

belgilangan sud-huquq sohasini isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kengaytirishga oid vazifalar, shuningdek davlat hokimiyati tizimini izchillik bilan takomillashtirish va mazkur hokimiyatni muntazam o'zgarayotgan ijtimoiy munosabatlar bilan uyg'unlashib borishi Konstitutsiyaviy sud faoliyatini ham takomillashtirishni taqozo qildi¹³.

Bu davrda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kengaytirish, sud hokimiyatining mustaqilligini ta'minlash, shuningdek, davlat hokimiyati tizimini zamonaviy ijtimoiy munosabatlarga moslashtirish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi. Shu sababli, Konstitutsiyaviy sudning ham huquqiy maqomi va amaliy faoliyati qayta ko'rib chiqildi.

Konstitutsiyaviy sudga yuklatilgan vazifalar kengaydi: u nafaqat normativ hujjatlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshiradi, balki fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari buzilgan hollarda ularni tiklashga qaratilgan qarorlar ham qabul qiladi. Bu esa sudni real huquqiy himoya vositasiga aylantirdi.

Shuningdek, davlat hokimiyati tizimining izchil takomillashuvi Konstitutsiyaviy sudning boshqa hokimiyat tarmoqlari bilan muvozanatli ishlashini ta'minladi.

Ijtimoiy munosabatlarning tez o'zgarishi, yangi huquqiy institutlarning paydo bo'lishi Konstitutsiyaviy sud dan zamonaviy yondashuv va huquqiy pozitsiyalarni ishlab chiqishni talab qildi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi va Germaniya Federativ Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi o'rtasidagi farqli va o'xshash jihatlar

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi va Germaniya Federativ Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi (Bundesverfassungsgericht) har ikkisi konstitutsiyaviy nazoratni amalga oshiruvchi mustaqil sud organlaridir. Ularning asosiy vazifasi — konstitutsiyaning ustunligini ta'minlash, davlat hokimiyati

tarmoqlari faoliyatini konstitutsiyaviy mezonlar asosida baholash va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilishdir.

O'xshashlik jihatidan, har ikkala sud ham konstitutsiyaviy odil sudlov

tamoyillariga asoslanadi. Ular mustaqil organ sifatida tashkil etilgan bo'lib, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan mustaqil ravishda faoliyat yuritadi.

Sudlar normativ hujjatlarning konstitutsiyaviyligini tekshiradi, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari buzilgan hollarda ularni tiklashga qaratilgan qarorlar qabul qiladi.

Farqli jihatlar esa bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchi farq — sud tarkibi va tayinlash tartibida. O'zbekistonda Konstitutsiyaviy sud raisi va sudyalari Oliy Majlis tomonidan tasdiqlanadi. Germaniyada esa Bundesverfassungsgericht 16 sudyadan iborat bo'lib, ularning yarmi Bundestag (quyi palata), yarmi Bundesrat (yuqori palata) tomonidan saylanadi. Bu tartib Germaniya Asosiy qonunining 94-moddasida belgilangan.

Ikkinchi farq — sudning ichki tuzilmasida. Germaniya Konstitutsiyaviy sudi ikki palatadan iborat bo'lib, har bir palatada 8 nafardan sudya faoliyat yuritadi. Har bir palata turli turdagi ishlarni ko'rib chiqadi. O'zbekistonda esa bunday palatalar tizimi mavjud emas, sud yagona tarkibda ishlaydi.

Uchinchi farq — fuqarolarning murojaat qilish huquqida. O'zbekistonda fuqarolar 2017-yildan boshlab Konstitutsiyaviy sudga bevosita murojaat qila oladi.

Germaniyada esa har bir fuqaro "Verfassungsbeschwerde" — konstitutsiyaviy shikoyat orqali to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish huquqiga ega. Bu huquq Germaniya Asosiy qonunining 93-moddasida belgilangan.

To'rtinchi farq — sud vakolatlarining kengligida. O'zbekiston Konstitutsiyaviy sudi asosan normativ hujjatlar va konstitutsiyaviy huquqlarni baholaydi.

Germaniya Konstitutsiyaviy sudi esa siyosiy partiyalarni taqiqlash, xalqaro shartnomalarni baholash, prezidentni lavozimdan chetlatish, federal qonunlar ustidan nazorat kabi keng vakolatlarga ega.

Yana bir muhim farq — sud qarorlarining huquqiy kuchida. Germaniyada Konstitutsiyaviy sud qarorlari bevosita qonuniy kuchga ega bo'lib, ijro etilishi majburiy hisoblanadi. O'zbekistonda ham sud qarorlari majburiy bo'lsa-da, ularning ijrosi ba'zida ijro organlariga bog'liq bo'ladi.

Ikki davlatning Konstitutsiyaviy sudi o'rtasidagi farqni quyidagi qiyosiy jadval orqali ko'rishingiz mumkin:

Mezoni	O'zbekiston Konstitutsiyaviy sudi	Germaniya Konstitutsiyaviy sudi (Bundesverfassungsgericht)
Asosiy huquqiy asos	1992-yilgi Konstitutsiya, 2021-yilgi Konstitutsiyaviy Qonun	GFR Asosiy qonuni (Grundgesetz), 93-94- moddalar
Sud tarkibi	Rais, o'rinbosari + sudyalari, Oliy Majlis Senati tomonidan saylanadi	16 sudya, Bundestag va Bundesrat tomonidan saylanadi
Palatalar	Yo'q	Ikki palata (Senat), har biri 8 sudyadan

Murojaat qilish huquqi	2021-yildan	Har bir fuqaro konstitutsiyaviy shikoyat bilan murojaat qilishi mumkin
Konstitutsiya ustunligi	Ta'minlangan	Ta'minlangan
Sud mustaqilligi	Mustaqil	Mustaqil
Vakolatlar	Normativ hujjatlar, konstitutsiyaviy huquqlar	Qonunlar, xalqaro shartnomalar, partiyalar, prezident lavozimi

O'zbekiston va Germaniya konstitutsiyaviy sudlari o'rtasidagi o'xshashliklar ularning umumiy vazifasi — konstitutsiya ustunligini ta'minlash va huquqiy davlatni mustahkamlashda namoyon bo'ladi. Biroq ularning tuzilmasi, vakolatlari va murojaat qilish tartibida sezilarli farqlar mavjud. Germaniya tajribasi O'zbekiston uchun konstitutsiyaviy odil sudlovni yanada takomillashtirishda muhim namuna bo'la oladi. Xususan, sud tarkibini shakllantirishda parlamentlararo muvozanat, palatalar tizimi, konstitutsiyaviy shikoyat mexanizmini kengaytirish kabi yo'nalishlar milliy huquqiy tizimni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, har bir davlatning konstitutsiyaviy sud tizimi o'zining tarixiy va siyosiy kontekstiga mos ravishda shakllangan. O'zbekiston Konstitutsiyaviy sudi ham bosqichma-bosqich rivojlanib, bugungi kunda huquqiy davlat qurilishida muhim rol o'ynab bormoqda. Germaniya tajribasini o'rganish esa bu institutni yanada samarali va fuqaroga yaqin qilish imkonini beradi.

O'zbekiston Konstitutsiyaviy sud tizimidagi dolzarb muammo va taklif etilayotgan yechim
Muammo: Konstitutsiyaviy sud qarorlarining ijro mexanizmining zaifligi

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi konstitutsiyaviy nazoratni amalga oshiruvchi mustaqil organ sifatida muhim huquqiy vazifalarni bajaradi. Sudning asosiy vakolati — qonunlar, farmonlar, qarorlar va boshqa normativ hujjatlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilishdir. Biroq, amaliyotda sud tomonidan chiqarilgan qarorlarning to'liq va o'z vaqtida ijro etilishi bilan bog'liq muammolar mavjud.

Konstitutsiyaviy sud qarorlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq majburiy huquqiy kuchga ega bo'lsa-da, ularning ijrosi ko'pincha ijro etuvchi hokimiyat organlarining irodasiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu holat sudning nufuziga, konstitutsiyaviy nazoratning samaradorligiga va fuqarolarning huquqiy ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, Konstitutsiyaviy sud tomonidan konstitutsiyaga zid deb topilgan ayrim normativ hujjatlar amaliyotda o'z kuchini yo'qotmaydi, chunki ularni bekor qilish yoki o'zgartirish bo'yicha tegishli organlar sust harakat qiladi.

Bu esa konstitutsiyaviy odil sudlovning real huquqiy kafolat emas, balki faqat nazariy mexanizm sifatida ko'rilishiga olib keladi.

Taklif etilayotgan yechim: Konstitutsiyaviy sud qarorlarining ijrosini kafolatlovchi mustaqil monitoring mexanizmini joriy etish

Mazkur muammoni bartaraf etish uchun quyidagi mukammal yechimlar taklif etiladi:

1. Konstitutsiyaviy sud qarorlarining ijrosini nazorat qiluvchi mustaqil monitoring organini tashkil etish.

Bu organ Konstitutsiyaviy sud qarorlarining ijrosini tizimli ravishda kuzatadi, ijro etuvchi organlarga majburiy tavsiyalar beradi va ijro holati bo'yicha parlamentga muntazam hisobot taqdim etadi.

2. Ijro etuvchi organlar uchun qonuniy javobgarlik mexanizmini belgilash. Agar Konstitutsiyaviy sud qarori belgilangan muddatda ijro etilmasa, tegishli mansabdor shaxslar qonuniy javobgarlikka tortilishi kerak. Bu mexanizm Konstitutsiyaviy sud qarorlarining huquqiy kuchini amalda ta'minlaydi.

3. Sud qarorlarining ijrosi bo'yicha ochiq elektron platforma yaratish. Fuqarolar, OAV va fuqarolik jamiyati vakillari Konstitutsiyaviy sud qarorlarining ijrosi bo'yicha ochiq ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Bu shaffoflikni oshiradi va jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi.

4. Konstitutsiyaviy sudning vakolatlarini kengaytirish.

Sudga ijro etilmagan qarorlar bo'yicha maxsus eshituvlar o'tkazish, ijro etuvchi organlardan tushuntirish talab qilish va zarur hollarda parlamentga murojaat qilish huquqi berilishi lozim.

Konstitutsiyaviy sud qarorlarining to'liq va o'z vaqtida ijro etilishi — huquqiy davlatning asosiy belgisidir. O'zbekiston konstitutsiyaviy odil sudlov tizimida mavjud bo'lgan ijro mexanizmining zaifligi bu institutning amaliy samaradorligini pasaytiradi. Taklif etilayotgan yechim — mustaqil monitoring mexanizmini joriy etish, qonuniy javobgarlikni kuchaytirish va shaffoflikni ta'minlash orqali Konstitutsiyaviy sudning nufuzini oshirish, fuqarolarning huquqiy ishonchini mustahkamlash va konstitutsiyaviy nazoratni real huquqiy kafolatga aylantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Konstitutsiyaviy odil sudlov instituti — huquqiy davlatning ustun tayanchi, inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlovchi, hokimiyatlar muvozanatini ta'minlovchi eng muhim konstitutsiyaviy mexanizmdir. Ushbu maqolada jahon tajribasi, xususan Rim Respublikasi, Buyuk Britaniya, Avstriya, Germaniya kabi davlatlar misolida konstitutsiyaviy nazoratning tarixiy shakllanishi, nazariy asoslari va amaliy evolyutsiyasi tahlil qilindi. Ayniqsa, Hans Kelzenning normativ yondashuvi va Germaniya Federativ Respublikasining ikki palatali Konstitutsiyaviy sudi O'zbekiston uchun o'rnak bo'la oladigan model sifatida ko'rib chiqildi.

O'zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy odil sudlov institutining to'rt bosqichli rivojlanish jarayoni — mustaqillikdan boshlab bugungi kungacha bo'lgan huquqiy taraqqiyotning aksidir. Har bir bosqichda sudning vakolatlari, fuqarolar bilan aloqasi, huquqiy nufuzi va konstitutsiyaviy nazoratning amaliy ta'siri ortib borgan. Ayniqsa, 2017-yildan keyingi islohotlar davrida Konstitutsiyaviy sudga bevosita murojaat qilish huquqining joriy etilishi, sud qarorlarining ochiqqligi va jamiyat bilan muloqotning kuchayishi bu institutni real huquqiy himoya vositasiga aylantirdi

Shu bilan birga, maqolada dolzarb muammo sifatida Konstitutsiyaviy sud qarorlarining ijro mexanizmining zaifligi ko'rsatildi. Bu holat sudning nufuziga, konstitutsiyaviy nazoratning samaradorligiga va fuqarolarning huquqiy ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Taklif etilgan yechim — mustaqil monitoring mexanizmini joriy etish, qonuniy javobgarlikni kuchaytirish va sud qarorlarining ijrosini shaffof tarzda nazorat qilish orqali bu muammoni bartaraf etish mumkin.

Shaxsiy fikrimcha, konstitutsiyaviy odil sudlov — bu faqat huquqiy nazorat emas, balki jamiyatning adolatga bo'lgan ishonchini tiklovchi, davlat va fuqaro o'rtasidagi huquqiy ko'prikdir. Bu institutning kuchi — uning mustaqilligida, ochiqligida va ijrosida. O'zbekiston bu yo'lda muhim qadamlar tashlagan, ammo Germaniya kabi tajribali demokratik davlatlar amaliyotini chuqur o'rganish va milliy kontekstga moslashtirish orqali konstitutsiyaviy sudlovni yanada mukammal darajaga olib chiqish mumkin. Bu esa nafaqat huquqshunolar, balki har bir fuqaroning huquqiy madaniyatini oshirishga xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi;
2. "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi konstitutsiyaviy qonun;
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 22-yanvardagi PF-5308- son Farmoni
5. Konstitutsiyaviy odil sudlov, darslik – mualliflar jamoasi;
6. "Konstitutsiyaviy sud nazariyasi va amaliyoti" (ilmiy maqolalar to'plami) – M.Jo'rayev;
7. "Konstitutsiyaviy huquq asoslari" – A.X. Saidov;
8. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild;
9. Germaniya Federativ Respublikasining asosiy qonuni.
10. <https://www.academia.edu/>
11. <https://www.britannica.com>
12. <https://en.wikipedia.org/>
13. <https://Constitution.uz>